

ISSN 0350–185x
UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

КЊ. LXXIII, СВ. 3–4

Уређивачки одбор:

*др Јасна Влајић-Појовић, др Даринка Горџићан-Премк, др Рајна Драгићевић,
др Најда Иванова, др Александар Лома, др Алина Ј. Маслова,
др Софија Милорадовић, др Мирослав Николић, др Слободан Павловић,
др Предраг Пијер, др Слободан Реметић, др Живојин Сијанојчић,
др Срејко Танасић, др Зузана Тојолићска, др Анајолиј Турилов,
др Викџор Фридман*

Главни уредник

Предраг Пипер

БЕОГРАД
2017

ISSN 0350-185x, LXXIII, св. 3–4 (2017)

UDK: 811.163.41'376.635

COBISS.SR-ID: 230969356

DOI:

Примљено: 2. марта 2017.

Прихваћено: 22. маја 2017.

Прегледни рад

СОФИЈА Р. МИЛОРАДОВИЋ*

Институт за српски језик САНУ, Београд**

ЛИНГВИСТИЧКА ГЕОГРАФИЈА У СРБИЈИ – ЈЕЗИЧКИ ЗАПИСИ НА КАРТАМА И ЊИХОВО ЧИТАЊЕ¹

*Али, ја велим, шћо год се људски ради,
и ѿдоуже ѿраје и ѿвише кошћа.
Исидора Секулић*

У тексту је најпре указано на значај лингвистичких атласа као „централног инструмента“ савремене дијалектологије, а потом је представљен вишедеценијски рад Међуакадемијског одбора за дијалектолошке атласе при САНУ, у оквиру кога су се одвијали послови на домаћем сектору трију међународних пројеката (*Европски лингвистички атлас*, *Ојшћесловенски лингвистички атлас* и *Ојшћекарћайћски дијалекћолошћки атлас*) и на националном пројекту под називом *Срћски дијалекћолошћки атлас* (раније *Срћскохрвајћски дијалекћолошћки атлас*). Предочено је

* sofija.miloradovic@sanu.ac.rs

** Овај текст је резултат рада на пројекту 178020: *Дијалекћолошћка исћираживања срћског језичког ѿросћора*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Овде је дата делимично измењена и унеколико допуњена верзија текста предавања одржаног 7. марта 2016. године, у оквиру циклуса предавања „Српска лингвистика данас“, који је био саставни део програма Српске академије наука и уметности поводом обележавања 175-годишњице оснивања Друштва српске словесности. Текст је заснован на подацима раније изнетим у трима ауторовим радовима: „*Ојшћесловенски лингвистички атлас*“ и *учешће срћских дијалекћолога – енћузијазам не мањи од знања*. Јужнословенски филолог LXIX, Београд, 2013, 367–390 (Милорадовић 2013); *Лингвистички атласи – „централни инструменти“ савремене дијалекћологије*. У: „Теренска истраживања – поетика сусрета“, Зборник 27, Београд: Етнографски институт САНУ, 2012, 141–151 (Милорадовић 2012); *Исћраженосћ срћских народних говора Косова и Мејхоије у оквиру пројекта лингвистичке географије*. Јужнословенски филолог LX, Београд, 2004, 125–134 (Милорадовић 2004).

постојање бројних лингвистичких карата у домаћим публикацијама, објављених у оквиру дијалектолошких ауторских радова и монографских студија, које сведоче о пословима који се одвијају у другом плану наших крупних задатака у области лингвогеографије. Указано је и на значај лингвистичких карата за различите научне дисциплине и области.

Кључне речи: лингвистичка географија, Међуакадемијски одбор за дијалектолошке атласе при САНУ, лингвистички атласи АЛЕ, ОЛА, ОКДА и СДА, лингвистичка карта, упитник, мрежа пунктова, интерпретација лингвогеографског материјала.

Уводне напомене

У прошлости су постојали прилично бројни термини који су се користили за именовање дијалектолошког метода који је подразумевао картографско представљање појединачних дијалекатских особина и изучавање дијалеката у њиховој хоризонталној диференцијацији. Данас је у науци о језику општеприхваћен и уобичајен назив *лингвистичка географија* за лингвистичку дисциплину која је из метода истраживања израсла у самосталну дисциплину која се бави прикупљањем података о дијалекатским особеностима одређеног језичког система и праћењем географског распрострањања конкретних језичких појава са различитих језичких нивоа (најчешће у области фонетике и лексике), а чији су највиши домет – лингвистички атласи. Дакле, „у свом најразвијенијем виду лингвистичка географија укључује израду атласа на основу података прикупљених у разним местима по истом упитнику“ (Ивић 1991в: 49).

Лингвистички атласи могу бити национални, регионални, а могу бити и резултат мегапројеката, тј. међународне сарадње научника из већег броја земаља, па тако имамо *Европски лингвистички атлас*, *Ојшћесловенски лингвистички атлас*, *Ојшћекарпатајски дијалектолошки атлас*. Начин представљања података (карте и материјали) у језичким атласима, без обзира на то да ли је у питању атлас једнога језика, једне језичке породице – групе сродних језика, или пак атлас типолошки и структурно посве различитих језика, „омогућује оптималну упоредивост чињеница из свих испитиваних места“ (РЕМЕТИЋ 1997: 116). И тако, када је реч о научној лингвистичкој карти, први ниво рада – графичко представљање језичких датости бива неопходан (премда не увек и довољан) предуслов за други ниво – мериторну интерпретацију представљеног материјала.

Пружајући увид у неке давне везе међу посебним језицима и дијалектима, али сведочећи, паралелно, и о иновативним процесима

који су се одигравали, лингвистичке карте рађене за потребе лингво-географских пројеката и њихови пратећи материјали играју значајну улогу у извођењу закључака везаних, пре свега, за историјску дијалектологију, упоредну граматику, етимологију, лингвистичку контактологију.

О лингвистичким атласима и раду српских дијалектолога на њима

На комплексне и добро познате узроке изузетно великог кашњења наше земље у раду на лингвистичкој географији указивао је у више наврата Павле Ивић. Као један од разлога за то, наводио је следеће: „За разлику од германистике и романистике, славистичка наука није имала великих традиција на овом пољу“, па потом историјске околности које су резултирале и мањком материјалних средстава, и мањком стручног кадра, и мањком дијалектолошких монографских студија, и најзад – извесну несклоност водећих личности српско-хрватске дијалектологије, Александра Белића и Стјепана Ившића, ка теренским истраживањима са упитником у рукама (Ивић 1991в: 49). Ипак, треба подсетити на Белићеву познату карту „илустративнога карактера“ у његовој студији *Диалектологическая карта сербско-го языка* из 1905. године, као и на податак да је двадесетих година прошлог века професор Белић „предвиђао да се приступи раду на дијалектолошком атласу“, али су извесне објективне препреке тај посао одложиле (Павловић 1959: 165–166), па је тек „последња година делатности професора Белића донела (...) нашој науци још један велики подухват у којем њему припада заслуга главног иницијатора. То је организовање широко заснованог рада на лингвистичкој географији, другим речима на дијалектолошким атласима у Југославији“ (Ивић 1960: 101). У делокругу рада Југословенске комисије за дијалектолошке атласе, оформљене 1959. године и предвођене професором Белићем, била су два крупна задатка – „израда југословенских атласа (словеначког, српскохрватског и македонског) и учешће у изради општесловенског атласа“ (Исто). Главни задатак – израда и објављивање атласа „трију југословенских језика“ – ипак је морао бити скрајнут, јер ни стручњака ни средстава за два велика паралелна подухвата није било, не рачунајући још и доцније укључивање у рад на *Евројском лингвистичком атласу* и на *Ојшћикарџајском дијалектолошком атласу*. „Стицајем околности српски дијалектолози су у другој половини двадесетог века конкретне резултате у

области лингвистичке географије остварили радећи углавном на међународним пројектима“ (РЕМЕТИЋ 1997: 120), а вероватно најважнији међу њима, онај у који су домаћи дијалектолози уложили највише знања и ентузијазма јесте *Ојшћесловенски лингвистички атлас*, без икакве двојбе – досад највећи и најсвеобухватнији лингвистички научни подухват у словенском свету.

Након и за југословенске слависте обавезујуће одлуке да се приступи изради *Ојшћесловенског лингвистичког атласа*, донете 1958. на IV Међународном славистичком конгресу у Москви, основан је године 1959. Југословенски комитет за дијалектолошке атласе, касније реорганизован и преименован у Међуакадемијски одбор за дијалектолошке атласе (при САНУ), у оквиру кога ће се у потоњим деценијама одвијати рад на југословенском сектору трију великих међународних пројеката, као и на националном пројекту под називом *Српскохрватски дијалектолошки атлас – СХДА* (данас *Српски дијалектолошки атлас – СДА*). Председник Одбора је до 1999. године био академик Павле Ивић, да би након његове смрти руковођење Одбором преузео академик Александар Младеновић, а потом је 2010. на чело Одбора дошао академик Александар Лома.

Ради ефикаснијег рада на наведеним пројектима, при Одбору су својевремено основане комисије за рад на свим поменутих атласима. Поред чланова Одбора и његових комисија, на реализацији обавеза на пројекту *Српски дијалектолошки атлас* већ дуги низ година бивају ангажовани и други стручњаци, запослени у сродним научним институцијама. Тако су током претходних пет деценија југословенски дијалектолози, па тако и српски, радили на најмање два „колосека“ – на међународним и на националним лингвистичким атласима, уз готово редовне текуће проблеме кадровске и финансијске природе. Српски лингвисти, у првом реду – П. Ивић, Д. Петровић, М. Пижурица, С. Реметић и Д. Ћупић, па доцније у извесној мери и Н. Богдановић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин и С. Милорадовић, израдили су током протеклих деценија велики број карата за потребе, пре свега, *Ојшћесловенског лингвистичког атласа* и *Ојшћекарпатајског дијалектолошког атласа*. Свакако, многа важна питања, на пример – она везана „за диференцијацију у словенском језичком свету као целини“, била су сувишна када је требало сачињавати упитнике за атласе појединих језика, а тако и обрнуто: тек су се понеки подаци сакупљени на домаћем терену могли искористити као подаци неопходни за слање у централну АЛЕ или ОЛА картотеку. Такође, мрежа пунктова начињена за потребе *Ојшће-*

словенског лингвистичког атласа, а поготово за *Европски лингвистички атлас*, превише је била ретка за представљање свих значајних појава у нашим народним говорима.

Мешање политике у лингвистичке послове довело је, између осталог, до тога да се Бугарска, због непризнавања македонског језика, повуче из рада на сва три помињана међународна лингвогеографска пројекта (званично – 1984. године). Очигледна је штета која је настала и по међународне научне пројекте и по саму научну заједницу која се из таквих послова искључила. На срећу, бугарски дијалектолози су се 2005. године изнова укључили у ове заједничке послове. Посебан проблем који је разматран у оквиру рада на ОЛА, али и на седницама Издавачког комитета Атласа европских језика, јесте проблем разврставања пунктова у односу на новонастале језике након распада некадашње државне заједнице Југославије, а у мањој мери тицао се и неких других словенских држава.

Рад на лингвистичким атласима састојао се из више сегмената: сакупљање дијалекатске грађе и њена обрада, израда карата и пратећих материјала, превасходно коментара – сведене форме уочених и представљених на карти језичких проблема, учешће на домаћим радним састанцима, на међународним радним и пленарним заседањима, где је требало учествовати у дискусијама везаним за ауторске карте и стручне проблеме који су настајали током картографисања, као и организовање тих заседања када би то долазило на ред. Рад на оваквим пројектима „скуп је и приметан“, а „два су основна облика таквог рада: вишедневни, често и дужи, радни састанци у разним земљама, и 'домаћи задаци' које обављају појединци или групе у разним центрима у времену између састанака“ (Ивић 1991в: 62).

И тако, теренско испитивање за ОЛА завршено је у Југославији пре више од тридесет пет година (негде око 1975. године), а многи национални атласи остали су у великом заостатку до данашњих дана. Бројни и веома комплексни задаци на међународном плану израде лингвистичких атласа, постављени пред ипак веома ограничен број за ове послове заинтересованих и стручно оспособљених домаћих дијалектолога, којима притом рад на атласима углавном није био „главни научни задатак“, узели су свој данак. Као и када је реч о много чему другом у лингвистичким и филолошким пословима, П. Ивић је добро предвидео да је за рад на домаћим атласима потребан „нов кадар дијалектолога, знатно бројнији од поколења које је за последњих четврт века носило главни терет посла и које се ближи завршним етапама своје активности“ (Ивић 1991в: 65–66), али је и

скренуо пажњу на неопходност озбиљног менторског рада са генерацијама које долазе. Такође, проф. Ивић није никада пропуштао да помене да су за послове овакве врсте неопходна знатна финансијска средства и стручно оспособљен кадар, лапидарно и јасно потом закључујући: „Велики друштвени задаци изискују и одговарајуће друштвено старање“ (Исти, 66).

Евројски лингвистички атлас (АЛЕ/ALE)

У рад на *Евројском лингвистичком атласу* укључили смо се 1974. године. Председник Српске националне комисије за АЛЕ сада је А. Лома, који је на том месту наследио П. Ивића. Одговори на поједина питања прикупљени су из преко 50 земаља Европе, тачније – из 2.631 пункта, и то од Кипра и Малте до Урала и Кавказа. На целокупном терену који АЛЕ покрива издваја се шест језичких породица, у оквиру којих постоје чак двадесет две језичке групе, које пак обухватају деведесет језика и појединачних дијалеката. На основу наведених података сасвим је јасно зашто се нагласак у раду на АЛЕ „налази на везама које прелазе границе језичких породица и најчешће имају велики културноисторијски значај“ (Ивић 1991в: 60).

Карте АЛЕ су изузетно високо вредноване – како због сложености и захтевности њихове израде тако и због обимности пропратних, углавном етимолошких коментара, који неретко прерастају у засебне студије. Овакав приступ материјалу показује се као неопходан будући да је у питању лексички атлас (уз осврте на фонетске и морфолошке детаље тамо где је то од значаја), заснован на обимној и разноводној грађи из различитих језичких породица, као и из појединих изолованих језика. За потребе *Евројског лингвистичког атласа* израђују се семасиолошке, ономасиолошке и мотивационе мапе, при чему се ове последње сматрају иновативним (детаљније в. www.longv.ro/ALE.html).

Обрада националних материјала, датих у раније утврђеној транскрипцији, подразумева и давање етимолошких коментара. У овом се атласу налази једанаест пунктова из Србије. Наши представници, академик Александар Лома и др Снежана Петровић, нису присуствовали састанцима Уређивачког одбора АЛЕ у неколико последњих година из материјалних разлога. Последња карта П. Ивића за АЛЕ била је *ȳaiup*, а А. Лома је наставио рад на картама 320 *bélier* и 321 *bélier châtré* за Vol. I, 10.

Ойшійесловенски лингвистички атлас (ОЛА)

Ойшійесловенски лингвистички атлас је највећи свесловенски пројекат који пружа могућност да сваки словенски језик, тј. народне говоре који припадају сваком поједином словенском језику, осмотримо као део једне веће целине – словенског језичког простора. Рад на ОЛА започет је на основу одлуке већ поменутог IV Међународног конгреса слависта 1958, када је при Међународном комитету слависта оформљена Комисија за ОЛА, у коју су ушли угледни слависти из различитих земаља (Р. И. Аванесов, С. Б. Бернштејн, Б. Хавранек, В. Дорошевски, З. Штибер, С. Стојков и наш А. Белић). У петнаесточланом Редакционом колегијуму Упитника за ОЛА, изабраном у Пољској 1963. године, били су и П. Ивић и Б. Видоески, који су активно учествовали и у раду на сачињавању публикације *Общеславянский лингвистический атлас. Вступительный выпуск: Общие принципы. Справочные материалы*.

Упитник за ОЛА сачињен је 1965. године и садржи 3.454 питања (Вопросник 1965), а мрежа истраживаних пунктова обухвата 853 насеља. У оквиру Упитника постоје питања тзв. гушће мреже и тзв. ретке мреже (свако четврто насеље гушће мреже), при чему ових првих има безмало три хиљаде, док других има свега неколико стотина. У изради ОЛА данас учествују академије наука из дванаест словенских земаља и, као тринаести, Српски институт из Будишина (Бауцен) у Немачкој, те исто толико националних комисија: Бугарска, Белорусија, Босна и Херцеговина, Македонија, Пољска, Русија, Словачка, Словенија, Србија, Украјина, Хрватска, Чешка и Лужички Срби. Тимски, колективни рад има и одређене мане, па су неусклађености у интерпретацији материјала и увек могући неспоразуми који рад успоравају били неминовно умножени услед распада трију државних заједница – СССР-а, Чехословачке и СФРЈ, што је собом донело и велике финансијске потешкоће у реализацији и иначе скупог подухвата.

Ойшійесловенски лингвистички атлас за предмет свога истраживања има групу (породицу) сродних језика, тј. словенске језике у целини, а не неки појединачни језик. Док национални атласи истражују дијалекатске разлике у оквиру једног језика, управо због њиховог националног значаја, дотле се у ОЛА картографишу разлике у оквиру целе словенске породице језика, јер су оне значајне на општесловенском нивоу (детаљније в. на <http://slavatlas.org>). Атлас се припрема у две серије – фонетско-граматичкој (фонетика, морфологија, синтакса) и лексичко-творбеној. Досадашњи томови тих серија

садрже фонетске и лексичко-творбене карте, а у будућности се предвиђа и израда морфолошких, синтаксичких и семантичких карата. У складу са двама серијама Атласа, колектив ОЛА ради у оквиру двеју комисија – фонетско-граматичке и лексичко-творбене. Такође, у организациону структуру ОЛА улази и поткомисија за уопштавајућу транскрипцију, одакле је проистекла неопходност присуства наших етимолога на радним заседањима ОЛА и укључивање у интерпретацију материјала за лексичке томове, те су се нашој националној комисији прикључили пре више година академик А. Лома и др Марта Бјелетић.

У мрежи *Ойшійесловенског лингвистичког ајласа* налази се двадесет и један пункт са територије Републике Србије, као и два пункта са српским живљем у Румунији (Клокотич² и Свиница) и један у Мађарској (Ловра), чиме су „покривене“ све српске дијалекатске формације. Осим тога, будући да Црна Гора још увек није послала своје представнике у Међународну комисију за ОЛА, из архиве Одбора достављају се подаци и за седам пунктова са територије Црне Горе.

Први том *Фонетско-граматичке серије Ойшійесловенског лингвистичког ајласа – Рефлексы *ѣ* објављен је у Београду 1988. године (гл. и одг. редактори: Б. Видоески и П. Ивић), а 2003. године је САНУ била суиздавач Македонској академији наука и уметности за 46 том – *Рефлексы *ѡ, *ѡ. Вѡоричные гласные*, објављен у Скопљу (гл. и одг. редактори: З. Тополињска, Д. Петровић). Приликом расподеле преосталих томова лексичко-творбене серије по националним комисијама додељен нам је том *Пастушество и горное овцеводство* (2016), с освртом на чињеницу да неколико чланова нашег тима (Д. Петровић, М. Пижурица, С. Реметић) има богато искуство у изради *Ойшійекарѡајлског дијалектолошког ајласа*. У досад објављених осам фонетских (два са *а* и *б*) и осам лексичких томова ОЛА, дијалектолози из три центра у Србији (Београд, Нови Сад, Ниш) аутори су или коаутори близу 90 карата (отприлике двоструко више у фонетским). Неке од тих карата још чекају на објављивање, јер је у питању замашан и скуп дугорочан пројекат. Треба истаћи и чињеницу да је професор Ивић бивао анагажован на изради мор-

² У фонетским томовима објављеним од 2006. године до данас и у лексичким томовима објављеним од 2007. године до данас, Клокотич се у списку пунктова даје латиничном графичком, те са назвањем *Румуњска* као са именом државе на чијој се територији налази, док се Свиница наводи ћирилицом и уз њу стоји државно име *Румунија*.

фонолошких транскрипција, на сачињавању концепције одређених томова, те при њиховој завршној редакцији, као и да је израдио неколико, изузетно комплексних иначе, сводних карата.

У раду „*Ойшійесловенски лингвистички атлас*“ и *учешће српских дијалектолога – енциклопедијама не мањи од знања* (Милорадовић 2013) дат је преглед петодеценијског рада српских дијалектолога на ОЛА, а да би се стекла барем оквирна слика о количини посла везаног за припрему материјала на основу кога се израђују карте за ОЛА, предочићу овде само једну групу података: наш трочлани тим (Д. Петровић, С. Реметић и С. Милорадовић) је само у 2007. години припремио преко 4.500 дијалекатских ликова тражених лексема: за бугарски лексички том *Родбински односи*, за словачки морфолошки том и за белоруски *а том. Рад Одбора, па тако и рад на ОЛА, био је током деведесетих година знатно редукован, а у неким сегментима и потпуно заустављен због низа неповољних околности – хроничних материјалних потешкоћа, дугогодишње политичке и економске изолације, као и због НАТО агресије 1999. године, па ипак су радне обавезе извршаване тако да је очуван континуитет нашег учешћа у овоме пројекту и подаци из српског дијалекатског корпуса нису изостали ни у једноме тому Атласа.

Србија је два пута била домаћин годишњег заседања Међународне комисије и Међународне радне групе ОЛА – 1989. и 2003. године. Године 1989. одржано је заседање на коме је организована промоција првих томова ОЛА. Године 2003. у Аранђеловцу је поново одржано заседање Међународне комисије, уз учешће чак 30 колега из свих словенских земаља и 10 домаћих дијалектолога, а присуствовао је и представник Републике Српске. На Србију је дошао ред да буде организатор овога заседања и 2016. године.³

Институт за руски језик Академије наука СССР-а покренуо је 1965. године у Москви једну драгоцену едицију – *Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования*, у чијим се свескама објављују прилози рађени на материјалима ОЛА, али и на материјалима других лингвистичких атласа. Такође, у последњих десетак година у словенском научном свету објављено је од стране најеминентнијих стручњака (у Варшави, Москви и Скопљу) неколико

³ У међувремену је у Београду у времену од 17. до 22. октобра 2016. године одржано планирано, редовно годишње заседање Међународне комисије и Међународне радне групе *Ойшійесловенског лингвистичког атласа* (при Међународном комитету слависта), у организацији Српске академије наука и уметности и Института за српски језик САНУ.

монографских публикација рађених на материјалу ОЛА.⁴ У нашим лингвистичким гласилима, пионирски прилог Драга Ћупића (Ћупић 1994) о ареалима лексеме *Pinus silvestris* (L 381 *сосна*, ОЛА) у словенским језицима, у коме се говори о трима главним словенским основама – *бор-*, *сосн-* и *хвој-*, остао је, нажалост, за дуги низ година – и једини, да би аутор овога текста 2007. године објавио анализу засновану на материјалу за фонетску ОЛА карту **korljъ* (Милорадовић 2007).⁵ И након десет година добили смо још један ауторски рад заснован на на грађи за ОЛА, аутора Марте Бјелетић, која је на грађи за *Ойшӣтисловенски лингвистички* спровела етимолошку анализу српских придева са значењем 'коврцав' (БЈЕЛЕТИЋ 2016).

Сматрам важним да се овом приликом помене и нарочит труд П. Ивића, Д. Петровића и С. Реметића у настајању једне публикације – својеврсне *кола̄тералне добӣтти* при раду домаћих дијалектолога на ОЛА – позамашне и вишеструко корисне књиге *Фонолошких ойиса*, објављене 1981. године у Сарајеву,⁶ у којој су, између осталих, представљени и фонолошки описи (инвентар, дистрибуција и историјски извод) свих наших пунктова заступљених у мрежи ОЛА.

Ойшӣтискар̄ӣа̄йски дијалект̄олошки а̄тлас (ОКДА)

Само две године након укључивања у рад на *Евројском лингвистичком а̄тласу*, дакле – 1976. године, наш малобројни тим морао се прихватити још једне међународне обавезе на лингвогеографском пољу. Наиме, он се укључује и у рад на *Ойшӣтискар̄ӣа̄йском дијалект̄олошком а̄тласу*, за који ће се прикупљати одговори на 785 питања „из области лексике везане за планине и планинску привреду у земљама дуж карпатског горског ланца“ (Пољска, Чехословачка, Мађарска, Украјина, Молдавија, Југославија, Бугарска; Румунија изостаје из политичких разлога) (ИВИЋ 1991в: 60). Од 210 предвиђених

⁴ Потпуни библиографски подаци за ове публикације налазе се у Милорадовић 2013.

⁵ Питању развоја прасловенских група типа **tort*, **tolt*, као једном од питања значајних за диференцијацију у оквиру целине словенског језичког света, биће посвећен посебан том фонетске серије ОЛА, а припрема га за објављивање Чешка национална комисија.

⁶ *Fonološki opisi srpskohrvatskih-hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja, knj. LV, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 9, Sarajevo: ANUBiH, 1981.

пунктова у мрежи за ОКДА, двадесет један пункт налази се на југословенској територији (изузев Словеније), и то не само у североисточној Србији него и у делу динарског масива, будући да је ваљало осветлити „стародревне везе између карпатске и балканске лексике“ (Исти, 61). Република Србија заступљена је са девет пунктова (осам српских и један албански).

Упитник за ОКДА састоји се од петнаест тематских целина, међу којима су најбројније прва и дванаеста – *Лексика народног животоа и Сточарство*, а ту су и тематске области као што су *Веровања, обреди, обичаји, Музички инструменти, Народна метеорологија* итд. Многе су тематске целине од нарочитог значаја ако се има у виду да су етнографи одавно уочили сличности у појединим сегментима материјалне и духовне културе различитих етника у области Карпата и зона које им гравитирају (ОКДА 1987: 7). „Карпатско лексичко јединство засновано је на чињеници да су се лексеме из одређених семантичких поља позајмљивале међу језицима и биле секундарно адаптиране у одговарајућим фонолошким и морфолошким системима“ (ОКДА 1987: 105; превод С. М.). Установљавање корпуса *карпатизама* постављено је као основни циљ израде Атласа, али су њиме отворене и „широке могућности за изучавање језичке интерференције на карпатском лингвистичком ареалу у целини“ (PETROVIĆ 1980: 69).

Будући да је 2004. године, као заједничко издање Српске академије наука и уметности, Института за српски језик САНУ и Филозофског факултета у Новом Саду, објављен последњи, седми том *Општекарпатског дијалектолошког атласа*, практично је завршена најважнија фаза рада на овом међународном научном пројекту, који је осмишљен са идејом „да ги осветли суштествените резултати од процесот на долгото контактирање на хетерогените дијалекти на карпатскиот аерал, во резултат на што се појавиле многубројни сличности, пред сè од лексичко-семантички карактер“ (ОКДА 1987: 3).

Српски дијалектолошки атлас (СДА)

Руководство Института за српскохрватски језик је недуго по његовом оснивању, поред превасходног ангажовања стручног кадра на изради Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ, имало планове за израду дијалектолошког атласа српскохрватског језика, па се тако у плану рада за 1958. годину помињу и дијалектолошка теренска истраживања (РЕМЕТИЋ 2007: 188). Међутим,

као што је већ речено, бројне и сложене обавезе на међународним лингвогеографским пројектима потиснуле су сасвим у други план послове на националним атласима. И тек након распада бивше Југославије, „српска дијалектологија је српско-хрватску визуру заменила српском“ а наши стручњаци су се „латили обавезе да издају свој језички национални атлас“ (РЕМЕТИЋ 2007: 191). Рад на *Српском дијалектолошком атласу* одвија се данас у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, чији је носилац Институт за српски језик САНУ,⁷ а у складу са раније (2003. године) начињеним договором са Одељењем језика и књижевности САНУ. Тако је обновљен рад који је још А. Белић помињао у годишњим извештајима Института, при чему су 2004. године била само два сарадника на овоме пројекту у Институту (С. Реметић и С. Милорадовић), а у садашњем тренутку, поред руководиоца пројекта проф. др Слободана Реметића, академика АНУРС, на дијалектолошком пројекту има дванаест стално запослених сарадника у центрима у Београду, Нишу и Новом Саду, као и више спољних сарадника из универзитетских центара у Новом Саду, Нишу, Косовској Митровици и Крагујевцу (и спољни сарадник картограф). „Садржај пројекта је одредио природни след ствари“, будући да је он „свеобухватан и географски и тематски: у њ се уклапа свака народна реч на простору од северне Македоније и Враке код Скадра до Арада у Румунији и насеља северно од Будимпеште и од западне Бугарске до Беле Крајине у Словенији и Пероја у Истри“ (РЕМЕТИЋ 2007: 191).

Упитник за *Српскохрватски дијалектолошки атлас*, из кога се поједина, одговарајућа питања узимају за израду карата за *Српски дијалектолошки атлас*, има 2.098 питања разврстаних у 14 тематских области: *Човек и делови њега, Породица, Ношња, Кућа и предметни у кући, Исхрана, Рајарство, Домаће животиње, Називи за птице и домаћу живину, Дивље животиње, Називи за дрвеће и воће, Називи за пољне и цветне, Називи из народне радиности, Природа, Друштвени живот*; тачније – 1.649 питања из наведених области и *Додатак* који чине ономастичка питања, као и питања везана за поједине врсте речи. Након распада заједничке државе и поменутог замењивања визуре појавио се и проблем мањка / вишка питања за израду националног атласа, будући да су поједина питања из Упитника за СХДА имала везе са концепцијом осветљавања односа у

⁷ У текућем пројектном циклусу, пројекат се под евиденционим бројем 178020 реализује у оквиру основних истраживања (ОИ), и у целини га финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

оквиру трију наречја, али нису била од значаја за српску дијалектолошку визуру, док – с друге стране – у њему недостају нека питања која су релевантна за диференцијацију у оквирима српског дијалекатског комплекса. Из Упитника су издвојена одговарајућа питања за прва четири лексичка тома, а за први (или пробни) том селектовано је 166 питања из 5 тематских целина, при чему лексеме-одговори припадају и различитим семантичким целинама и различитим врстама речи.

Као основни разлог за „специфичну сложеност прилика у српскохрватским дијалектима“ професор Ивић је наводио знатна и честа миграциона кретања на овим просторима у распону од XV до XIX века, те испремештаност нашег живља, па тако и зоне мешавинских говорних типова, насталих „укрштањем стариначких и досељеничких, или пак укрштањем говора досељеника са разних страна“ (Ивић 1960: 106). Тако и грађа за *Српски дијалектолошки атлас* одсликава резултат два типа масивних и готово континуираних миграција – историјско-политичких и економских, укрштаних на српском језичком простору. Мрежа за национални дијалектолошки атлас, која покрива српски језички простор – дакле, све српске дијалекатске формације, има нешто преко 800 пунктова, а „мрежа тачака у којима се фиксира грађа за атлас треба да буде таква да се из ње изрази слика дијалекатских карактеристика у крупним изоглосама и у појединачним специфичностима“ (Павловић 1959: 175). Првобитно предвиђени број пунктова је више него удвостручен, а посебно је „згуснута“ мрежа на Косову и Метохији, у појединим крајевима у Босни и Херцеговини и у Хрватској – на основу пописа становништва пре прогона српског живља током деведесетих година; изабрани су пунктови са српским становништвом у Белој Крајини у Словенији, потом код Скадра у Албанији, а додато је, уз оне раније обрађене, неколико пунктова у Румунији, као и у Македонији, где су „по први пут (...) у СДА укључени и аутохтони српски говори у Доњему Пологу, у Скопској Црној Гори и у кумановској регији у Републици Македонији“ (Станковић 2008: 48).

Током протеклих година проверавана је и допуњавана грађа раније прикупљена у појединим насељима, а додатна теренска истраживања тицала су се у великој мери говора „на подручју бивших југословенских република БиХ и Хрватске“, при чему су за саговорнике са терена са којих су Срби прогнани узимане „избеглице и(ли) пресељеници“ (РЕМЕТИЋ 1997: 119), док у овом тренутку неповољне политичке прилике одлажу привршавање теренских истраживања у

говорима на подручју Републике Хрватске. Такође, како руководи-лац пројекта С. Реметић често наводи, нису довршени послови у домену утврђивања граница трију важних особина у говорима Ср-бије: 1) префонологизација некадашњег квантитета у вокалски ква-литет, 2) тзв. копаонички неоакут, 3) фонолошка индивидуалност старог гласа *jaī*.

Када је реч о начину представљања дијалекатске грађе у нацио-налном атласу, може се скренути пажња и на чињеницу да је профе-сор Ивић наводио околности које „упућују на то да картографисање треба вршити пунктуалним методом (...), а не методом уцртавања изоглоса или бојадисања читавих површина“, будући да су „појаве на нашем терену сувише (...) географски исцепкане да би други ме-тоди сем пунктуалног могли бити корисно примењени“ (Ивић 1960: 107). А док се не стигне до ове фазе рада на карти, треба најпре ре-шити и неке мање недоумице у осмишљавању питања, које саме по себи већ показују у којој је мери неопходна припрема за одлазак на терен, односно – ваљано претходно познавање „објекта“ истражива-ња: зависност неких сродничких назива од пола испитивача / саго-ворника; *исти́ерују се* и човек и стока / *исти́ерује се* човек, а *изгони се* стока; лажна / истинска подела на *бркове* и *мустиаће*, и тако даље. И на крају ћемо само навести један куриозум – одговор на питање како се именује трудна жена: на теренима свих српских дијалеката забележено је чак 16 лексичких база, а само на косовско-ресавском терену, на пример, бележе се следећи ликови: *(с)и́рудна*, *круи́а*, *но-сећа*, *самдруга*, *и́ешка*, *друкиша*, *и́егобна*, *кормайа*, *и́рбайа*.

О језичким записима на картама

Онда када се почињало, па и много година доцније, графичка реализација лингвистичке карте подразумевала је само графитну оловку и тзв. лињејку, војни лењир са барем трима геометријским фигурама у различитим величинама, да би се најпре стигло до по-јединачних довијања при „тачкању“ карте у програмима Corel Draw или Photoshop, а потом, у неколико последњих година, и до усавр-шене верзије тзв. MAPola компјутерског програма за израду лин-гвистичких карата. Израда лингвистичке карте подразумева следеће фазе рада: прикупљање података у разним местима према унапред сачињеном упитнику и уз коришћење јединствене фонетске тран-скрипције; мериторно исписивање прикупљеног дијалекатског ма-теријала; израда индекса (уз примену унапред утврђене фонетске

транскрипције); анализа исписаног материјала за одређено питање; израда нумеричког индекса; израда легенде (која је сублимисан и помоћу извесне графичке логике представљен материјал, при чему се за потребе појединачних фонетских томова ОЛА израђује тзв. уопштавајућа легенда); израда коментара материјала на основу претходно обављене анализе; компјутерска израда (цртање) карте. Такође, важно је изнаћи најбоља графичка решења, како би већ на први поглед најупечатљивија била тема карте – *герой карты*, те како се не би „замаглио“ неки важан податак. Научне лингвистичке карте, поготово оне проблемски компликованије и тзв. сводне, раде се у коауторству (најчешће два, ређе три коаутора).

Када је у питању читава штокавска дијалекатска област, подсетићемо овом приликом само на неколико значајних карата П. Ивића у раду који се тичао главних праваца развоја консонантизма на нашем простору (Ивић 1991а), где Ивић управо истиче како само лингвистичка географија може дати ваљан одговор на питање настанка „два основна, потпуно дивергентна правца развоја штокавског консонантизма“ (Исти, 90–91).

Идући хронолошки, али и по значају решаваних питања и броју картографисаних датости, долазимо до студије С. Реметића *О незамењеном јайћу и икавизмима у говорима северозајадне Србије* (РЕМЕТИЋ 1981), у којој је картографски представљена територија незамењеног јата и тако начињена значајна измена на дијалекатској карти Србије. Потом, неколико година доцније, исти аутор у магистралној монографији о говорима централне Шумадије (РЕМЕТИЋ 1985) даје преко двадесет језичких карата релевантних за говоре истраживане области (судбина старих акцената, рефлeksi *јайћа* у основама појединих речи, фонетизми неких именица, распоред појединих наставачких морфема у именској парадигми, лични наставци за презент и аорист код неких глаголских врста), а прегледом главних изоглоса које пресецају ову област аутор утврђује разграничење шумадијско-војвођанског и смедеревско-вршачког дијалекта.

Током деведестих година, у два броја *Српског дијалектолошког зборника* објављен је целовит опис банатских говора шумадијско-војвођанског дијалекта, који је сачинио П. Ивић са сарадницима Жарком Бошњаковићем и Горданом Драгин (Ивић и др. 1994; Ивић и др. 1997). У првој књизи се нашло преко двадесет карата које се тичу судбине послеакцентаских дужина (дате су и сводне карте које се тичу скраћивања дужина у појединим положајима), рефлeksi *јайћа* у појединим основама, судбине неких консонантских група

итд., а у другој књизи је дато преко тридесет карата везаних за различита морфолошка питања.

Међу корицама *Српског дијалектолошког зборника* објављеног 2003. године нашао се монографски опис говора северне Метохије, аутора Милете Букумирића (Букумирић 2003), који садржи и близу четрдесет карата на којима су представљене различите фонетске и морфолошке црте значајне за ову област, уз наше скретање пажње на њихов – након прогона Срба – готово реликвијарни карактер.

Карте из претходно наведених монографија нису биле представљене у оквиру презентације која је пратила предавање, као ни неке друге из студија објављених закључно са LXIII књигом *Српског дијалектолошког зборника* (2016), у којима је дијалекатска грађа приказивана и табеларно и на картама. Такође, и у вези са другим научним публикацијама, треба рећи да су многи дијалектолози примењивали и картографску методу у појединим својим радовима и студијама, при чему то у новије време чине готово сви сарадници на пројекту *Дијалектолошка исцртавања српског језичког њросџора* користили.⁸ Будући да би прилагање – у виду илустративног материјала – свих карата за које сматрамо да би их требало као репрезенте одређених језичких питања показати (што би пак подразумевало и пуни библиографски податак и макар сведени коментар садржаја карте и начина на који је језички материјал представљен) увелико премашило по обиму оквира овога текста, одлучили смо да такву збирку карата са пратећим коментарима публикујемо другом приликом, не желећи да овде правимо избор по било коме основу из тог веома богатог материјала – знатно богатијег но што смо претходно очекивали.

Дакле, данас већ имамо низ појединачних резултата – лингвистичких карата објављених у оквиру дијалектолошких ауторских радова и монографских студија (међу којима има и коауторских), што је материјал који сведочи о пословима који се – разумљиво – одвијају у другом плану наших крупних задатака у области лингвогеографије, али те карте недвосмислено потврђују да лингвогеографски приступ дијалекатској грађи у Србији заузима значајно место не само

⁸ Помињемо овде и податак да је Ана Савић-Грујић, стални сарадник на пројекту из нишког центра, одбранила 2016. године на Филолошком факултету у Београду (ментор проф. др Првослав Радић) докторску дисертацију под насловом *Анџројографска лексика у говорима сврљешког краја (лингвогеографски њрисиџуи)*; у рукопису ове дисертације налази се одређен број лексичких карата везаних за именовање човека специфичних физичких особина.

када је у питању рад на лингвистичким атласима и да, притом, постаје све присутнији као начин представљања дијалекатских података у научним прилозима млађих аутора.

Овде ћемо у вези са свим прегледаним картама дати неколике сведене закључке. (1) На картама аутори представљају датости са свих језичких нивоа, па тако имамо карте које се тичу акцената и неакцентованог квантитета, реализације појединих фонема, множинских именичких наставака, падежних облика појединих заменица, чланске морфеме код властитих имена, личних глаголских наставка у презенту / аористу / имперфекту, фонемских ликова појединих непроменљивих речи итд. Творбене и синтаксичке карте, као и карте на којима су представљене поједине језичке особине везане за урбане варијетете, срећу се засад само по изузетку. (2) Ове карте су најчешће рађене пунктуалном методом, док је у изради мањег броја коришћено шрафирање (различите врсте и правци шрафирања); тек је понегде коришћена могућност исписивања наставачке морфеме или лексичке базе унутар компактно омеђених ареала, а комбиновање двају принципа (тзв. тачкање и шрафирање) јавља се само по изузетку. Присутна су и обележавања одређеног ареала пуном или испрекиданом, тањом или дебљом линијом. (3) Када је о територијалном обухвату реч, најчешће су представљане језичке датости у оквиру већих или мањих предеоних целина, односно, појединих говорних зона које припадају различитим српским дијалекатским формацијама. (4) Прилози са језичким картама публиковани су у *Српском дијалектолошком зборнику*, у едицији *Монографије* Института за српски језик САНУ, као и у оквиру засебних монографских издања и ауторских радова објављених у различитим домаћим лингвистичким часописима и зборницима. Посебно место заузимају карте настајале осамдесетих година прошлог века, објављиване у оквиру монографских описа разноврсних терминологија материјалне културе српског становништва на тлу Војводине, чија су истраживања иницирана у новосадском лингвистичком центру. (5) Ауторске радове и монографске студије у којима се за представљање теренске грађе користи и лингвогеографски метод објављују дијалектолози из свих пет државних универзитетских центара у Србији.

Почетком деведесетих година појавила се у нишком лингвистичком центру невелика по обиму, али важна публикација – *Изоглосе југоисточне Србије*, коју је приредио Недељко Богдановић (Богдановић 1992). То је била збирка на разним местима објављених карата, у којој је приређивач, између осталог, скренуо пажњу и

на неуједначен приступ предмету приказивања, али је дао и једну изузетно важну напомену – да ове карте „поред тога што информишу, довољно опомињу на потребу да уочене изоглосе треба продужити, прецизирати и довршити“ (Исти, 6).

О значају језичких записа на картама

Сваки лингвистички атлас може дати релативно потпун увид у инвентар одређених проблема из области прозодијске, фонетске, морфолошке, творбене, лексиколошке, па и синтаксичке проблематике. Међутим, сачињавање језичких карата је тек прва етапа лингвогеографског рада, а потом долази повлачење изоглотских линија, ишчитавање и интерпретација материјала; тамо где има могућности, обједињују се картографисањем добијени подаци са онима из дијалекатских речника и монографија. На језичким картама најпре се уочавају изоглосе, а изоглотском се линијом означава граница ареала у коме опстојава одређена језичка датост (у зависности од типа издвојене језичке датости, тј. од језичког нивоа коме припада, можемо имати изотоне, изоморфе, изолексе итд.), при чему се, на пример, границе појединих језичких особина на словенском југу „по правилу не поклапају са границама између (...) језика“ (Ивић 1991б: 167).

Тако, картографски подаци, како наводи М. А. Бородина, представљају тек основу „за даља лингвогеографска истраживања, за уочавање како појединачних тако и најопштијих закономерности језичког развоја“ (Бородина 1968: 106), те процес картографисања не испуњава у целини садржај термина *лингвистичка географија*.

Шта се све може прочитати из језичких записа на картама? Одговор на постављено питање сведочи о значају лингвогеографског материјала најпре за истраживања на различитим језичким плановима и у оквиру различитих језичких дисциплина, а потом и за истраживања у другим научним областима, пре свега онима у оквирима хуманистике. Дакле, лингвистичке карте најпре нуде податке од значаја за историјску дијалектологију, социјалну дијалектологију, за историју језика, етимологију, лексикографију и лексикологију, за језичку контактологију, компаративистику, за етнолингвистику и антрополошку лингвистику итд. Правилно читање података са лингвистичких карата може помоћи да се дође или до нових увида или до допуне, тј. реинтерпретације постојећих података у области културне историје, демографије, антропогеографије, етнографије и етно-

логије (терминологија материјалне, духовне и социјалне културе), етномузикологије.

Закључне напомене

„Науци су потребне три врсте великих, исцрпних радова: опсежне монографије о граматичком систему у говору неког места или краја, систематски речници сваког дијалекатског типа и дијалекатски атласи који ће приказати како појаве варирају у простору. (...) А управо то треће, дијалекатски атласи, треба да крунише целокупан посао и да му да ону неопходну географску перспективу иза које се назиру и историјска кретања. Савремена дијалектологија у свету не без разлога сматра језичке атласе својим централним инструментом; они данас спадају у ризницу фундаменталних тековина културе цивилизованих народа“ (Ивић 1990: 209–210). Израда језичких атласа резултат је редакцијског решавања бројних мериторних и техничких питања, потом консултативног разрешавања многих стручних недоумица, те пре свега – резултат колективног прегнућа, гледано и на плану садашњости и на плану прошлости.

Међутим, јединство различитости увек подразумева и могуће проблеме различитих врста, па је тако мешање политике у лингвистичке послове довело, између осталог, до тога да румунски материјал изостане приликом израде *Ойшїекарїаїшског дијалектїолошког аїтласа*, а да се Бугарска, због непризнавања македонског језика, повуче из рада на сва три помињана међународна лингвогеографска пројекта. Очигледна је штета која је настала и по међународне научне пројекте и по саме заједнице које су се из таквих послова искључиле. Када је пак реч о настајању нових држава и проглашавања нових језика на тлу бивше Југославије, најједноставније и најкраће речено у вези са делањем на пољу лингвистичке географије јесте следеће: картографишу се дијалекатске, а не социолингвистичке датости. Ипак, мора се рећи да је било покушаја да се аспекти осматрања замене, но засад су они остали без успеха. Уосталом, не треба заборавити да је овде реч о вишедеценијским међународним научним пројектима, чији се резултати рада већ поодавно публикују, па би било упутно држати се израније утврђених принципа, оних који су постављени у темеље ових послова, и то од стране најзначајнијих имена индоевропеистике и славистике.

На крају би требало рећи и неколико речи о перспективама или могућим правцима даљег рада на плану лингвистичке географије у

Србији. Прво. И постојеће лингвистичке атласе и лингвогеографски начин представљања дијалекатског материјала треба везати и за истраживања на двама плановима – балканолошком и етнолингвистичком (за шта модели већ постоје⁹). Друго. Треба подржати настојања да се израђују и творбене и синтаксичке (пробне) карте, где за ове прве може послужити и грађа која не пружа основ за израду лексичке карте (нпр. *йоџиљак / заџиљак / џило*), док би израда ових друге врсте могла помоћи и у решавању неких питања историјске дијалектологије (нпр. развој средстава за исказивање посесивности у супстантивним конструкцијама). Треће. Српски дијалектолози данас ипак могу рећи да студијски програми акредитовани у последњих неколико година на државним универзитетима у Србији имају барем једну компаративну предност у односу на некадашње студије лингвистике, а то је чињеница да се на мастер и докторским студијама у свих пет универзитетских центара слуша Лингвистичка географија / Ареална лингвистика. Стога се, надамо се, може рачунати да ће нове генерације србиста / слависта знатније користити обимну и драгоцену грађу похрањену на страницама лингвистичких атласа за писање ауторских радова и монографских студија. Тако би се коначно прешло на нови, виши ниво рада када је реч о научној лингвистичкој карти, односно – прешло би се са *графичке реализације* на *ауторску интерпретацију*.

Цитирана литература

- БЈЕЛЕТИЋ, МАРТА. „Придеви са значењем ‘коврцав’ у српском језику (на грађи за *Ојшћесловенски лингвистички атлас*)“. *Јужнословенски филолог* LXXII/3–4 (2016): стр. 93–110.
- БОГДАНОВИЋ, НЕДЕЉКО. *Изоглосе југоисточне Србије*. Ниш: Просвета, 1992.
- БОРОДИНА, М. А. „Лингвистическая география“. У *Теоретические проблемы советского языкознания*. Москва: Наука, 1968: стр. 106–125.
- БУКУМИРИЋ, МИЛЕТА. „Говори северне Метохије“. *Српски дијалектолошки зборник* L (2003): стр. 1–356.
- ВОПРОСНИК. *Вопросник общеславянского лингвистического атласа*. Москва: Институт русского языка Академии наук СССР, 1965.

⁹ Детаљније в. у Ивић 2002, као и, на пример, *Малый диалектологический атлас балканских языков. Лексическая программа*. Санкт-Петербург: Российская академия наук, Институт лингвистических исследований, 1997.

- Ивић, Павле. „Почетак организованог рада на лингвистичкој географији код нас“. *Наш језик* н. с. X/3–6 (1960): стр. 101–107.
- Ивић, Павле. *О језику некадашњем и садашњем*. Београд: БИГЗ / Приштина: Јединство, 1990.
- Ивић, Павле. „Два главна правца развоја консонантизма у српскохрватском језику“. У *Из историје српскохрватског језикама и дијалектима*, Изабрани огледи II, Ниш: Просвета, 1991а: стр. 75–108.
- Ивић, Павле. „Значај лингвистичке географије за упоредно и историјско проучавање јужнословенских језика и њихових односа према осталим словенским језицима“. У *О словенским језицима и дијалектима*, Изабрани огледи I, Ниш: Просвета, 1991б: стр. 167–199.
- Ивић, Павле. „Рад на лингвистичкој географији у Југославији“. У *Из српскохрватске дијалектологије*, Изабрани огледи III, Ниш: Просвета, 1991в: стр. 49–66.
- Ивић, Павле. „Балкански језички савез и лингвистичка географија“ (превод са немачког С. Милорадовић). *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* књ. XLV (2002): стр. 7–12.
- Ивић, Павле, Жарко Бошњакковић и Гордана Драгин. „Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Прва књига: Увод и фонетизам“. *Српски дијалектолошки зборник XL* (1994): стр. 1–419.
- Ивић, Павле, Жарко Бошњакковић и Гордана Драгин. „Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Друга књига: Морфологија, синтакса, закључци, текстови“. *Српски дијалектолошки зборник XLIII* (1997): стр. 1–585.
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. „Истраженост српских народних говора Косова и Метохије у оквиру пројеката лингвистичке географије“. *Јужнословенски филолог LX* (2004): стр. 125–134.
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. „Лексема **korlǝ* и континуанти групе **tort* на словенској језичкој територији“. *Јужнословенски филолог LXIII* (2007): стр. 83–96.
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. „Лингвистички атласи – ’централни инструмент’ савремене дијалектологије“. У *Теренска исцртавања – њојика сусрећа*, Зборник 27, Београд: Етнографски институт САНУ, 2012: стр. 141–151.
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. „*Ојшћесловенски лингвистички аћлас* и учешће српских дијалектолога – ентузијазам не мањо од знања“. *Јужнословенски филолог LXIX* (2013): стр. 367–390.
- ОКДА. *Общекарпатский диалектологический атлас. Вступительный выпуск*, Скопје: Международная редакционная коллегия ОКДА, Совет Академии наук и искусств СФРЮ, Македонская академия наук и искусств, 1987.
- ПАВЛОВИЋ, Миљивој. „Дијалектолошки атлас и проблематика српскохрватског језика“. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду IV* (1959): стр. 165–187.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. „О незамењеном јату и икавизмима у говорима северозападне Србије“. *Српски дијалектолошки зборник XXVII* (1981): стр. 7–105.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. „Говори централне Шумадије“. *Српски дијалектолошки зборник XXXI* (1985): стр. 1–555.

- РЕМЕТИЋ, Слободан. „Српски језик у лингвистичким атласима“. *Славистиџика* књ. I (1997): стр. 116–120.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. „Шездесет година дијалектологије у Институту за српски језик“. У *Шездесет година Института за српски језик САНУ*, Зборник радова I, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2007: стр. 179–193.
- СТАНКОВИЋ, Станислав. *Границе њризренско-џимочких говора у власотиначком крају*. Монографије Института за српски језик САНУ 5, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2008.
- ЋУПИЋ, Драго. „Ареали лексеме *Pinus silvestris* у словенским језицима“. *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистиџику* књ. XXXVI (1994): стр. 616–621.
- РЕТРОВИЋ, Dragoljub. „Srpskohrvatski jezik i Opštinkarpatski dijalektološki atlas“. *Zbornik Filozofičkeј fakulty Univerzity Komenského, Philologica*, Ročnik XXX (1980): str. 195–199 [separat, str. 69–72].
- <http://www.lingv.ro/ALE.html>
<http://www.slavatlas.org/publications.html>

Софија Р. Милорадович

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЈА ГЕОГРАФИЈА В СЕРБИЈИ – ЯЗЫКОВЫЕ ЗАПИСИ И ИХ ПРОЧТЕНИЕ

Резюме

Огромное значение лингвогеографии заключается в составлении лингвистических атласов. Научная лингвистическая карта со всеми необходимыми сопутствующими элементами обеспечивает возможность отслеживания географического распределения языковых вариантов. В статье обосновывается значение лингвистических атласов «как центрального инструмента» современной диалектологии. Также представлены результаты исследований Межакадемического совета по диалектологическим атласам при САНУ (основанного в 1959 году под названием Югославский комитет по составлению диалектологических атласов), задачей которого была реализация трех международных проектов (*Европейский лингвистический атлас – АЛЕ*, *Общеславянский лингвистический атлас – ОЛА* и *Общекарпатский диалектологический атлас – ОКДА*) и национальный проект *Сербский диалектологический атлас (ранее Сербохорватский диалектологический атлас)*. Далее обращается внимание на то, что есть множество лингвистических карт, напечатанных в рамках авторских работ и монографических студий сербских лингвистов, которые свидетельствуют о деятельности, развивающейся на фоне наших больших задач в области лингвогеографии. В то же время указывается на важность лингвистических карт и на возможности их использования в различных отраслях науки.

Ключевые слова: лингвистическая география, Межакадемический совет диалектологических атласов при САНУ, лингвистические атласы АЛЕ, ОЛА, ОКДА

и СДА, лингвистическа карта, вопросник, сетка пунктова, интерпретација лингвогеографическог материјала.

Sofija R. Miloradović

LINGUISTIC GEOGRAPHY IN SERBIA – LINGUISTIC NOTES ON MAPS
AND THEIR READING

Summary

The creation of linguistic atlases is the highest achievement of linguogeography. A scientific linguistic map with all the necessary accompanying elements offers the possibility to trace the geographic distribution of an actual linguistic phenomenon. The text starts by pointing out the importance of linguistic atlases as the “central instrument” of contemporary dialectology. Subsequently, it presents the work of the Interacademic Committee for Dialectological Atlases (SASA), founded in 1959 as the Yugoslav Committee for Dialectological Atlases, spanning several decades and constituting the framework for the local activities of three international projects (*Atlas of the European Languages – ALE*, *The General Slavic Linguistic Atlas – OLA*, and *The General Carpathian Dialectological Atlas – OKDA*) and the national project named *The Serbian Dialectological Atlas – SDA* (earlier *The Serbo-Croatian Dialectological Atlas*). Further, the paper presents the existence of numerous linguistic maps in national publications, published within dialectological scientific papers and monographic studies and bearing witness to the work performed in the background of our major tasks in the linguogeographic field. The paper also indicates the importance of linguistic maps for various scientific disciplines and areas.

Keywords: linguistic geography, Interacademic Committee for Dialectological Atlases (SASA), ALE, OLA, OKDA and SDA linguistic atlases, linguistic map, questionnaire, network topology, interpretation of linguogeographic material.